

Vladimír Borecký, pozorný poutník světem komiky

Není mnoho významných společenských fenoménů, které by byly tak obtížně teoreticky uchopitelné a tak nedostatečně prozkoumané, jako je humor. A to přesto, že jak kdysi napsal Francois Rabelais, „smích je v jádře povah lidí“. Čemu se ale smějeme a proč, co nám připadá komické, jaká je podstata komiky, to stále valně nevíme. Zásadnější pokusy o rozumné vysvětlení by se téměř daly spočítat na prstech. Možná také kvůli obavě, že teoretizovat o smíchu nebývá právě nejveselejší – Umberto Eco si správně povšiml, že smíchem se nezabýval ani Aristofanes, ani Molière, ani Groucho Marx, nýbrž takřka výhradně vážní a ne právě komičtí myslitelé, jako Aristoteles, Kant, Kierkegaard, Freud nebo Bergson.

Naštěstí se občas objevují výjimky, jednou z nich byl pražský kulturolog, původně psycholog Vladimír Borecký, jenž 6. února letošního roku ve věku 67 let zemřel. Profesor Borecký byl nejen jedinečným badatelem a pedagogem (zejména na katedře kulturologie FF UK), ale také nesmírně vtipným mystifikátorem (jeho postavy v leččems předčí i Járu Cimrmana), ctitelem dadaismu, milovníkem absurdit a pozorným žákem Alfreda Jarryho a Raymonda Queneaua v oblasti patafyziky. Jeho hravě ironický pohled dokázal i věci vpravdě tragické přetavit v komické, což se projevilo zejména v textech o jeho oblíbených *mašiblech* (zkratka magoří, šílenci a blbi), mezi něž ve své knize *Zrcadlo obzvláštního* zařadil kromě Zdeňka Nejedlého také do dějin české sociologie neslavně vstoupivšího ministra školství Františka Kahudu, tvůrce neuvěřitelné psychotronické koncepce *mentionů*.

Vladimír Borecký byl tak dobrým mystifikátorem, že i v jeho velmi poučných odborných textech o hře a imaginaci se člověk mohl obávat, že bude lapen právě do nějaké imaginární hry. Těžko v našich podmínkách někdy překonatelný a dosud ne zcela doceněný je ovšem Boreckého vědecký přínos v oblasti teorie komiky. Tomuto svému největšímu tématu věnoval například knihy *Odvrácená tvář humoru*, *Imaginace, hra a komika* a zejména *Teorie komiky*, která vyšla v roce 2000.

Komika (směšnost) představuje nejširší pojem, pod nějž Borecký řadí konfigurace naivity, ironie, humoru a absurdity. V *Teorii komiky* přehledně a srozumitelně shrnuje všechny významné dosavadní vědecké přístupy k tomuto fenoménu a nevynechává ani přístup sociologický. Dokonce považuje přístup k sociálním dimenzím komiky za nejnázornější – oproti filozofii, jež „se moří otázkami po podstatě komiky“, lingvistice, která se věnuje formám a strukturám, nebo psychologii, zkoumající prožívání komického. Jemným, nicméně názorným pokáráním pak je následující Boreckého zamyšlení: „Je zajímavé, že nejčtenější výzkumy komiky a smíchu pocházejí z oblasti psychologie, pak z oblasti lingvistiky, zatímco sociologie a antropologie za nimi značně pokulhávají.“

Sociologové toto téma skutečně dosti zanedbávají, a to i přesto, že za zakladatele teorie *relaxace*, jednoho z nejvýznamnějších proudů uvažování o komice, založeném na představě uvolňování přebytečné energie (což pak rozvedl Sig-

mund Freud v textu „Vtip a jeho vztah k nevědomí“), bývá pokládán Herbert Spencer.

Ojedinelé empirické výzkumy, které navíc jen zřídka provádějí sociologové, se věnují poměrně okrajovým a povrchně zajímavým oblastem, jako je užívání humoru při vedení pracovních týmů nebo třeba humor prostitutek. Když už se nějaká sféra komiky zkoumá tak, jak to sociologii náleží, bývá to z hlediska genderu (např. sexismus ve vtipech), což je jistě užitečné, ale je to poněkud málo. Jak věděl již Henri Bergson, komiku totiž nelze pochopit bez jejího vztahu ke společnosti. Vladimír Borecký k tomu napsal:

„Společenský kontext je nezbytným rysem komiky. Obsahově se komické vztahuje k reálným sociálním a kulturním skutečnostem, kterých si všímá především sociologie v poměru lidského k animálnímu, v sexuálních, generačních a dalších diferencích, v rozdílném společenském postavení, třídním zařazení, v rasových, etnických, národnostních rozdílech, v profesionálních rozdílech, jejichž konkrétní obsahy tvoří referenční rámec komiky.“

Vladimír Borecký nám představil dva, v našich krajích prakticky neznámé americké sociology, kteří komiku nepřehlédli a hlavně našli dost odvahy a vlastního zaujetí se jí zabývat. Jedním je Marvin R. Koller s knihou *Humor a společnost*, v níž sleduje funkce humoru, jeho rasové, národnostní, věkové či genderové obsahové aspekty nebo též historickou genezi společenské funkce šašků a bláznů.

Druhým sociologem, kterého nám Borecký představil, je Murray S. Davis, autor významné knihy *What's so funny?* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), založené na autorově obrovské zásobě anekdot. Fenomenologicky orientovaný Davis přišel se dvěma pozoruhodnými tezemi. Po vzoru Johana Huizingy, nizozemského historika a předního teoretika hry, který říkal, že hra nemá být vysvětlována jako produkt kultury, nýbrž kultura má být pochopena ze hry, Davis tvrdí, že kulturu je třeba pochopit z komiky, nikoli naopak. Podobným způsobem, byť v trochu jiné rovině, postupoval Gilles Lipovetsky ve svém textu o legrační společnosti. Druhou Davisovu tezi si ponechejme na závěr.

V knize *Teorie komiky* nám ovšem profesor Borecký nabízí více než jen shrnutí přístupů ke komice – ty jsou tři základní, kromě již zmíněné freudovské *teorie relaxace* jsou to *inkongruence* (směšná je nesourodost prvků, konflikt, kontrast, ambivalence) a *superiorita* (smích vychází z naší převahy, nadřazenosti). Přichází také s vlastní teorií, inspirovanou Kierkegaardovým rozlišením tří forem komiky, které pak (obohacené o formu čtvrtou, *naivitu*) dává do vztahu s vývojem psychologií Jeana Piageta, rozšířenou o fenomeno-strukturální psychoterapii francouzského lékaře Rogera Mucchielliho. Výsledkem Boreckého teorie je ontogeneze komiky, z níž vyplývá jakási hierarchie čtyř hlavních komických figur, kdy nejnižší stojí *naivita*, „v níž jsme k smíchu, aniž bychom si toho byli vědomi“, na druhém místě je *ironie*, která již vychází z našeho sebevědomí a představuje výsměch či zesměšnění, třetí místo zaujímá *humor*, do něž už zároveň patří *sebeironie* – předmětem výsměchu se stává i sám subjekt. Nejvýše v této hierarchii stojí *absurdita*, která podle Boreckého „participuje na kosmickém smíchu“. Záro-

veň nás absurdita „vrací k výchozí pozici naivity, avšak s tím rozdílem, že si je vědoma své účasti na komice světa“.

Přestože ani sám autor nepovažuje svou teorii za neotřesitelnou, je to nepochybně zajímavý a netriviální příspěvek k bádání o komice, humoru a smíchu. Borecký do ní promítl nejen své nesmírně široké znalosti mnoha vědních oborů a celoživotní zájem o komiku, hru a imaginaci, ale také zkušenosti z dvacetileté praxe klinického psychologa a jistě i svou vlastní pouť komikou od naivity k absurditě.

Výše zmíněná druhá teze sociologa komiky Murrayho Davise je dosti podobná té první. Davis říká, že nemáme „aplikovat sociologii kultury na humor, ale odvodit sociologii kultury a společnosti z humoru“. Toto tvrzení můžeme také brát jako povzdech nad tím, že v sociologii (a možná i ve vědě vůbec) humor poněkud schází. Vladimír Borecký svůj specificky laskavý humor neskrýval ani před vědou. Takto pro nás v jedné ze svých knih zachytil boha smíchu *Tlapouna*:

„*Tlapoun* je popisován jako suprahumánní bytost s nekonečným množstvím tlap, které kdykoliv a kamkoliv šlápnu. S tímto nekonečným množstvím tlap je prakticky nezobrazitelný, neboť lidské schopnosti selhávají již při pouhé představě jelena tisíceráka. Tlapismus odlišil od běžného smíchu tlapání jako vyšší stupeň překonávající banální smích. Na třetí, nejvyšší stupeň klade velké tlapání jakožto tlapání pro tlapání. (...) Iničiální zjevení *Tlapouna* je kladeno k soutoku Dunaje a Váhu do Komárna v roce 1962.“

Miroslav Paulíček

Vladimír Borecký (narozen 6. 12. 1941 v Praze, zemřel 6. 2. 2009 tamtéž) vystudoval filozofii a psychologii na FF UK, dlouhodobě pracoval jako klinický psycholog. Od roku 1991 působil na katedře kulturologie FF UK, kde se stal docentem, na pražské FAMU byl jmenován profesorem filmové a multimediální tvorby. Je autorem například knih: *Odvrácená tvář humoru* (Praha: Dauphin, 1996), *Imaginace a kultura* (Praha: Karolinum, 1996), *Zrcadlo obzvláštního* (Praha: Hynek, 1999), *Teorie komiky* (Praha: Hynek, 2000), *Porozumění symbolu* (Praha: Triton, 2003), *Imaginace, hra a komika* (Praha: Triton, 2005).